

Małgorzata Bombol
Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

JAKOŚCIOWE ASPEKTY BADAŃ NAD CZASEM WOLNYM WSPÓŁCZESNYCH POLAKÓW

We współczesnym świecie czas wolny jest kategorią, która odgrywa istotną rolę w życiu zarówno jednostek, jak i całych społeczeństw. Staje się on sferą zajmującą określone, ważne miejsce, stanowiąc przede wszystkim opozycję do czasu pracy.

W potocznym rozumieniu czas wolny rozumiany jest jako wypoczynek, relaks, rekreacja, rozrywka, próżnowanie. Jednakże charakteryzuje się on pewną nieostrością pojęciową, ponieważ jest różnie interpretowany. Jest fenomenem współczesnego życia, traktowanym przez jednostki jako sfera swobodnego i wolnego wyboru.

Czas wolny jest przedmiotem zainteresowania wielu dyscyplin naukowych, choć wydaje się, że jego rozumienie i sposoby interpretacji w głównej mierze „obciążone” są podejściem socjologicznym. Jest bez wątpienia istotną składową i immanentną cechą współczesnych struktur społecznych. Świadczy o pozycji i miejscu jednostki w tych strukturach, choć jest warunkowany aspektami biologiczno-fizjologicznymi człowieka. Regeneracja sił czy też odpoczynek zapewniają przywrócenie witalności, pozwalającej na podejmowanie czynności dnia codziennego. Nie można także zapominać, że czas wolny jest istotnym elementem struktury psychicznej jednostki i jej tożsamości.

W literaturze odnajdujemy szereg definicji dotyczących czasu wolnego. Na przykład według J. Dumazeidera, czas wolny obejmuje czynności wolne od obowiązków zawodowych, rodzinnych, społecznych i politycznych – zorientowane i nakierowane na osobisty rozwój i samorealizację [3, s. 19]. Jest to czas poza snem i czynnościami fizjologicznymi, przeznaczony na odpoczynek, zabawę, bezinteresowny rozwój osobowości. W tym ujęciu czynności czasu wolnego podlegają odmiennym zasadom niż czynności czasu pracy, charakteryzuje je minimum społecznych zobowiązań i przymusów, psychiczne poczucie wolności, bezinteresowność i autoteliczność [7].

Z kolei J. Robinson i G. Godbey przez pojęcie „czas wolny” rozumieją czas, od którego odjęta jest praca zarobkowa, obowiązki domowe, czynności tzw. czasu prywatnego, osobistego (sen, czynności fizjologiczne, higiena) oraz czasu transportu i komunikacji (dojazdy). Kategoria czasu wolnego obejmuje wszystkie pozostałe czynności, przy położeniu nacisku na maksimum wyboru ze strony jednostek. Czas wolny w tym ujęciu to nie tylko to, co zwykle za zajęcia czasu wolnego się uznaje, a więc korzystanie ze środków masowego przekazu, życie towarzyskie, hobby, kulturę, rekreację, ale także czynności określane jako „semi leisure”, takie jak doszkalać się dorosłych, czynności religijne, działalność organizacyjna. W przypadku niektórych z nich trudno jest mówić o pełnej dobrowolności czy autoteliczności, są one niejako wymuszone przez odgrywane role [5, s. 12].

W tym miejscu wydaje się konieczna pewna dygresja językowa. W języku polskim termin „czas wolny” jest używany do określenia dwóch zjawisk, dla których np. w języku angielskim istnieją odrębne nazwy, a mianowicie: „free time” i „leisure”. To rozróżnienie jest silnie podkreślane przez socjologów zajmujących się problematyką czasu wolnego [4, s. 14]. Pierwsze określenie odnosi się do rozmiarów czasu i jego odcinków, ukazywanych zwykle za pomocą miar ilościowych, czasu zegara, godzin i minut. Drugie zaś to pewna całość złożona z czynności nieprodukcyjnych, to czas wartości, spokoju, kontemplacji, braku pośpiechu, uwolnienia od obowiązków i przymusów, to raczej sposób życia niż sekwencja czasowa [8, s. 22 i nast.].

We współczesnych badaniach nad czasem wolnym dominuje podejście ilościowe. Uzyskanie informacji w dokładnym minutowym wymiarze czasu przeznaczanego na różnego rodzaju aktywności wiąże się z prowadzeniem indywidualnych budżetów czasu. Cechą charakterystyczną tego rodzaju pomiarów, oprócz dostarczanego bogatego materiału empirycznego, jest wykorzystanie fizycznych właściwości czasu do rejestracji zachowań nie tylko jednostek, ale i grup społecznych. Najczęściej badania budżetów czasu koncentrują się wokół pomiarów odcinków czasu poświęcanych przez jednostkę na aktywność w określonych sferach życia. Należy do nich zaliczyć:

- pracę zawodową i zarobkową,
- pracę domową,
- życie rodzinne,
- kontakty społeczne,
- rekreację i regenerację,
- czas pusty (dojazdy, oczekiwanie itp.) [1, s. 165].

W praktyce badawczej każda ze sfer może ulegać większemu uszczegółowieniu tak, aby można było uzyskać dane zarówno o średnim czasie trwania czynności (liczonym na osobę rejestrującą do celów badawczych swój budżet czasu), jak i o przeciętnym czasie wykonywania danej czynności (liczonym na osobę wykonującą daną czynność). Tak ujęty profil badań empirycznych pozwala na dosyć ściśle określenie zasobów czasu wolnego oraz ustalenie kierunków jego zagospodarowa-

nia. Niemniej jednak takie podejście, choć wielce istotne i stanowiące dobrą bazę do prowadzenia różnego rodzaju porównań (np. w grupach społeczno-zawodowych bądź też pomiędzy różnymi państwami), nie zapewnia badaczom informacji o indywidualnych ocenach czasu wolnego.

Ważnym aspektem badań nad czasem wolnym jest ujęcie jakościowe, pozwalające na bardziej eksploracyjny charakter diagnozowanych kwestii. Wpisująca się w ten nurt metoda zogniskowanych wywiadów grupowych jest jedną z metod badań cech niemierzalnych, służących analizie potrzeb i motywacji, czyli tych obszarów badawczych, w których zastosowanie metod ilościowych jest niewystarczające. Metoda zogniskowanych wywiadów grupowych tzw. „focus group” umożliwiła uzyskanie wielu informacji na temat różnorodnych reakcji konsumentów, ich opinii oraz czynników warunkujących zachowania konsumpcyjne.

Dlatego też zamierzeniem badania Katedry Poziomu Życia i Konsumpcji SGH [6] była diagnoza indywidualnego postrzegania czasu wolnego, jego wyceny oraz rozpoznanie modeli zachowań konsumpcyjnych w czasie wolnym. Do tak zarysowanych celów badawczych dostosowano scenariusz i tryb przeprowadzenia badania focusowego. Zostało ono zrealizowane w trzech jednorodnych grupach, zróżnicowanych przede wszystkim fazą cyklu życia rodziny – a mianowicie wśród osób bezdzietnych, osób mających dzieci do lat 10 i osób mających dzieci starsze (powyżej 10 roku życia). Dodatkowo kryterium to zostało wzbogacone o takie elementy, jak: dochód netto na osobę w gospodarstwie domowym powyżej średniej krajowej, zamieszkanie na terenie Warszawy, posiadanie hobby lub inaczej zdefiniowanych pasji i zainteresowań, aktywność fizyczna realizowana co najmniej raz w tygodniu.

Wywiady prowadzone przez moderatora były wspomagane specjalnie stworzonymi do tego celu kwestionariuszami do samodzielnego wypełnienia przez uczestników. Dotyczyły one wyboru typowych zestawów (modeli) zachowań, testu niedokończonych zdań oraz samookreślenia badanych co do wybranych aspektów ich czasu wolnego. Badanie zostało zrealizowane we wrześniu 2005 r.

Przeprowadzone badanie jakościowe dostarczyło szeregu informacji, będących bazą do wysunięcia kilku wniosków ogólnych. Należy zauważyć, że w opiniach badanych czas wolny jest złożoną i skomplikowaną kategorią pojęciową. Badani definiowali czas wolny jako: czas po pracy, cały czas spędzany z rodziną, czas spędzany z rodziną aktywnie, relaksacyjnie, urlop, czas tylko dla siebie. Co ważne, jednoznacznie oceniali zasoby swego czasu wolnego jako zbyt małe i niewystarczające.

Z badania można wnioskować, że osoby bez dzieci mają więcej wolnego czasu w tygodniu i w weekendy niż osoby z dziećmi. Pociąga to za sobą kreowanie modeli aktywności w czasie wolnym, w zależności od fazy cyklu życia.

Zasadniczą zmienną wpływającą na sposób spędzania czasu jest posiadanie rodziny i wiek dzieci. Im młodsze dzieci, tym bardziej im podporządkowywane jest życie codzienne i czas wolny. Dotyczy to także zainteresowań osób dorosłych, które zaznaczają, że ich potrzeby realizowane w czasie wolnym stają się coraz bardziej marginalne.

W ramach realizowanego badania dokonano empirycznej weryfikacji modelu jednolitych wzorców zachowań konsumpcyjnych w czasie wolnym [2]. Na podstawie listy czynności najchętniej wykonywanych w czasie wolnym określono pięć głównych bloków aktywności: medialny, rekreacyjny, społeczny, bierny i samorealizacyjny. Poniżej ukazano szczegółowo listy czynności wchodzących w skład poszczególnych bloków.

Zaproponowana lista ma charakter wysoce umowny. Dobór określonych czynności do poszczególnych bloków jest bez wątpienia obciążony subiektywizmem badaczy. Niejednokrotnie poszczególne aktywności mogłyby być zakwalifikowane jednocześnie do kilku bloków. Na przykład korzystanie z Internetu jest czynnością zarówno samorealizacyjną, jak i związaną z korzystaniem z mediów, jest także czynnością o charakterze społecznym, gdy np. jednostka utrzymuje w ten sposób kontakty z innymi. Taniec i korzystanie z dyskoteki mogą mieć zarówno rekreacyjny charakter, jak i społeczny. Wizyty w kinie czy też teatrze to korzystanie z infrastruktury medialnej, ale także czynność samorealizacyjna.

Tabela 1. Elementy składowe aktywności czasu wolnego według bloków czynności

Bierny	Medialny	Samorealizacyjny	Społeczny	Rekreacyjny
Bezczynność, gotowanie, leżenie, picie alkoholu/piwa, prace domowe, przebywanie w domu	czytanie czasopism, czytanie gazet, gry komputerowe, kino, koncert, oglądanie tv, słuchania radia, słuchanie muzyki, teatr	chodzenie do kościoła, domowa kosmetyka, gra na gitarze, gra na instrumentach, Internet, kolekcjonerstwo, majsterkowanie, modlitwa, nauka, nauka języków obcych, opieka nad zwierzętami, robótki ręczne, rozwiązywanie krzyżówek	dyskoteka, gra w karty, gra w szachy, imprezy towarzyskie, przebywanie z partnerem, przebywanie z rodziną, pub/restauracja, rozmowy telefoniczne, spotkania ze znajomymi, zabawa z dziećmi	działka, gra w piłkę, grzybobranie, jazda samochodem, ogrodnictwo, pływanie, przebywanie na łonie natury, przebywanie na świeżym powietrzu, rower, ryby, spacer, taniec, uprawianie sportu, wspinaczka, wyjazd/podróż

Źródło: opracowanie własne.

To, co jest niesłychanie istotne, to określenie wagi i roli poszczególnych bloków z punktu widzenia stopnia rozwoju cywilizacyjno-gospodarczego, swoistego, społecznie oczekiwanego sposobu spędzania czasu wolnego. Bez wątpienia blok społeczny wynika z istoty działań jednostki jako członka zbiorowości i określo-

nych grup społecznych. Blok rekreacyjny utożsamiany jest z coraz bardziej uświadamianą koniecznością dbałości o dobre samopoczucie, kondycję fizyczną, przedłużanie swego życia itp., jest także blokiem pożądanym. Bez wątpienia człowiek współczesny, żyjący w świecie zdominowanym przez informację jest uzależniony, a może należałoby powiedzieć – skazany na jej nośniki – media. Głębszej refleksji wymagają dwa ostatnie bloki. Pierwszy z nich – samorealizacyjny, mógłby być dowolnie rozszerzany, ponieważ ze wszystkich ukazanych bloków ma najbardziej subiektywny wydźwięk. Odzwierciedla najpopularniejsze, a więc niekoniecznie niestandardowe formy zachowań, wskazujące na urzeczywistnianie najwyższych potrzeb jednostki. Z kolei blok określany mianem „biernego” wskazuje na brak podejmowania szczególnych aktywności w czasie wolnym bądź też czynności niewymagających angażowania dodatkowych środków finansowych.

Respondenci, patrząc przez pryzmat czynności najchętniej wykonywanych przez nich w czasie wolnym, reprezentują dwa typy zachowań: rekreacyjny i społeczny, przy czym ten ostatni cechuje raczej osoby bezdzietne. Daje się zauważyć to, że osoby bez dzieci prowadzą bogatsze życie towarzyskie. Określając kierunki ewolucji swych modeli zachowań w czasie wolnym, badani kładą szczególny nacisk właśnie na aktywną rekreację. Może to wynikać przede wszystkim z wykształcenia pewnych nawyków zdrowego życia (uprawiane dyscyplin sportowych), z oddziaływania grup odniesienia (moda), lub też z wpływu najbliższego otoczenia – podtrzymywanie istniejących więzów poprzez upodobnienie zachowań w czasie wolnym.

Osoby bez dzieci starają się w pełni korzystać z życia – jedynie praca ogranicza ich czas wolny. To właśnie oni wydają pieniądze przede wszystkim na własne przyjemności, na swój czas wolny (sport, rozrywki, konsumpcję na mieście – restauracje, puby).

Z kolei czas wolny osobom mającym rodzinę ograniczają: niedostateczne środki finansowe, dzieci, brak infrastruktury sportowo-kulturalnej albo wiedzy o niej. Co ciekawe, osoby bez dzieci charakteryzują się wyższą wyceną wartości swojego czasu wolnego.

W ocenach uczestników wywiadów, czas wolny w tygodniu spędza się aktywnie – na sportowo (rower, basen, gry zespołowe, spacer), szczególnie w okresie wiosenno-letnim. W okresie jesienno-zimowym aktywność spada, zastępują je wtedy częściej telewizor, komputer czy książka. Kultura odgrywa małą rolę jako forma spędzania wolnego czasu – najczęściej respondenci wybierali kino, w niewielkim stopniu teatr czy koncerty (choć byli to mieszkańcy Warszawy, oferującej różnorodną gamę aktywności kulturalnych). Badani wskazywali także na rolę telewizji w ich czasie wolnym. Jej oglądanie nie jest z reguły celem samym w sobie, stanowi raczej swoisty atrybut towarzyszący innym czynnościom.

W toku realizowania badania dały się zauważyć trudności w uzyskaniu jednoznacznej odpowiedzi w kwestii umiejętności wyceny własnego czasu wolnego. Uczestnicy badania fokusowego najczęściej dokonywali wyceny tego czasu za

pomocą mnożnika własnych stawek godzinowych otrzymywanych za wykonywaną pracę – szczególnie w odniesieniu do wyceny swego czasu wolnego w soboty. Warto zauważyć, że otrzymano także deklarację, że wolne weekendy są tak ważne i istotne dla badanych, że nie zamieniliby ich na dodatkową pracę za znacznie wyższe stawki. W przypadku urlopów wycena czasu wolnego była dokonywana przez zwielokrotnienie (dwu- lub trzykrotne) wartości zorganizowanej formy urlopu (np. wycieczki, wczasów itp.).

Warto zauważyć, że tego rodzaju badania nad czasem wolnym mają charakter pionierski, jednakże budzą żywe zainteresowanie ze strony zarówno firm badawczych, jak i praktyki gospodarczej. Wnikliwe i szczegółowe rozpoznanie pragnień, potrzeb i aspiracji konsumentów odnoszących się do czasu wolnego, jest bowiem niezbędnym warunkiem do konstruowania oferty rynkowej mogącej ten czas wypełnić.

Literatura

- [1] Adamczuk L., *Budżet czasu ludności Polski*, [w:] *Jakość życia i warunki bytu*, Biblioteka Wiadomości Statystycznych, GUS, t. 40, Warszawa 1991.
- [2] Bombol M., *Ekonomiczny wymiar czasu wolnego*, Monografie i Opracowania nr 537, SGH, Warszawa 2005.
- [3] Dumazeidier J., *Sociologie empirique du loisir. Critique et contre – critique de la civilisation du loisir*, Paris 1974, za: *Kobieta i kultura czasu wolnego*, red. A. Żarnowska, A. Szwarz, DIG, Warszawa 2001.
- [4] De Grazia S., *Of Time, Work and Leisure*, Vintage, New York, 1994.
- [5] Robinson J.P., Godbey G., *Time for Life. The Surprising Ways American Use Their Time*, Penn State University Press, PA 1997.
- [6] Słaby T., Bombol M., Kasprzak R., *Modele zachowań konsumpcyjnych w czasie wolnym*, Badanie statutowe nr 226/05 zrealizowane w Kolegium Zarządzani i Finansów SGH, Warszawa 2005.
- [7] Sułkowski B., *Czas wolny*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 1, Oficyna Naukowa, Warszawa 1998.
- [8] Tarkowska E., *Czas społeczny, a czas wolny; koncepcje i współczesne przemiany*, [w:] *Kobieta i kultura czasu wolnego*, red. A. Żarnowska, A. Szwarz, DIG, Warszawa 2001.

QUALITIES ASPECTS OF LEISURE MEASUREMENT IN POLAND

Summary

Leisure is a complex of human need. Leisure satisfaction can be defined as the positive perception or feelings that an individual forms, elicits, or gains as a result of engaging in leisure activities and choices. It is the degree to which one is presently content or pleased with her general leisure experiences and situations. This positive feeling of pleasure results from the satisfaction of felt or unfelt needs of individuals.

Time – use studies typically have a single focus: to study frequency and duration of human activities. Time – use surveys may ask respondents to report everything they did during 24 hours period along with some indication of the starting and stopping time of those actions.

Focus group researches can improve our knowledge about leisure activities and choices.

The purpose of this paper is to investigate the determinants of individual leisure satisfaction, and construct model of leisure consumption in well – off Polish households.